

Игор Ђ. ВУКАДИНОВИЋ*

Балканолошки институт САНУ, Београд

ПРОЦЕСУИРАЊЕ ЗЛОЧИНА ИЛИ ПОКУШАЈ САРАДЊЕ: ОДНОС КОМУНИСТИЧКИХ ВЛАСТИ У ЈУГОСЛАВИЈИ ПРЕМА РИМОКАТОЛИЧКИМ БИСКУПИМА У ХРВАТСКОЈ 1945–1951.

Апстракт: Циљ истраживања је да утврди каква је била природа односа комунистичког режима и Римокатоличке цркве у Хрватској након Другог светског рата. Посебна пажња биће посвећена односу власти према бискупима који су активно у подржавали усташки режим Независне Државе Хрватске и руководили акцијама покаћолитичавања православног становништва. Рад указује на значајна одступања у односу послератних власти према римокатоличким бискупима у односу на политику Комунистичке партије Југославије према свештеним лицима из других верских заједница у Југославији, као и на незаинтересованост режима да темељно и доследно процесуира ратне злочине почињене током Другог светског рата. Истраживање је засновано на необјављеној архивској грађи из Архива Србије, Војног Архива, Дипломатског архива Министарства спољних послова, Архива Југославије и Хрватског државног архива.

Кључне речи: Католичка црква, ратни злочини, Комунистичка партија Југославије, Јосип Броз Тито, Алојзије Степинац.

УВОД – ОДНОСИ КОМУНИСТА И РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И ПОСТОЈАЊА „НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ“

Допринос истраживању односа послератних власти и Римокатоличке цркве међу првима је дао историчар Бранко Петрановић у чланку из 1963. под називом „Активности католичког клера против сређивања прилика у Југославији (март 1945 – септембар 1946)“ (1963: 263–313). Британски истраживач Стела Александер (Stella Alexander) је 1979. објавила књигу о односима цркве и државне власти у Југославији након 1945. године. Иако је интерпретирала догађаје на супротан начин од Петрановићевог, заједничка тенденција у оба рада била је истицање конфронтације и непријатељства две стране. Драгољуб Живојиновић је у књизи објављеној 1994. године проучавао односе Римокатоличке цркве са југословенским властима од 1941. до 1958. године, откривајући честе покушаје повезивања и сарадње између комунистичког режима и Римокатоличке цркве, о чему није било популарно

* Научни сарадник, ORCID 0000-0001-7496-1128, vukadinovicigor3@gmail.com

писати у претходном периоду (Живојиновић 1994). Значајан број питања на ову тему расветљен је радовима Радмиле Радић, која је истраживала положај верских заједница у федеративној Југославији (Радић 1989; Radić 1995; Radić 2000; Радић 2002). Одлука Хрватске безбедносне агенције из 2015. године да Хрватском државном архиву уступи документа југословенских и хрватских тајних служби из периода 1937–1990 резултирала је откривањем нове архивске грађе у вези са односима католичке цркве и комунистичког режима. Осим тога, одређена документа некадашње Управе државне безбедности у вези са верским заједницама у Југославији последњих година постала су доступна и у Државном архиву Србије. Отварање досијеа тајних служби и појава нове архивске грађе, уз анализу осталих извора, доносе нешто другачији поглед на политику комунистичког режима у Југославији према римокатоличким бискупима, према питању ратних злочина и другим осетљивим националним и верским питањима у земљи.

Темељна и свеобухватна подршка Римокатоличке цркве представљала је један од главних стубова усташке власти у Независној држави Хрватској (НДХ) за време фашистичке окупације Југославије (Jelić Butić 1977: 214–220; Мирковић 2016: 561–601). Римокатолички бискупи, као највиши духовни ауторитети код католичких верника, су од почетка до краја окупације изражавали лојалност усташким властима и Анти Павелићу, учествујући у изградњи његовог култа личности. Бискупи у НДХ су, у домену својих могућности, кроз посланице, окружнице, проповеди и говоре на јавним скуповима и празницима, настојали да у што већој мери мобилишу католичке вернике у корист усташког режима (Димић–Жутић 2017: 386–423). За своју делатност многи бискупи били су награђени додељивањем ордена од стране Павелића.¹

Као што је приметила историчарка Фикрета Јелић Бутић, отворена подршка вишег католичког клера усташком режиму пресудно је обликовала држање Римокатоличке цркве у НДХ као целине (Jelić Butić 1977: 218). У истом периоду, делови нижег свештенства су учествовали у злочинима над Србима. Поједини католички свештеници издавали су наређења о убијању Срба, јавно позивали на њихово протеривање и предводили групе наоружаних усташа (Жутић 1997: 212). Многе акције убијања Срба изведене су у координацији са католичким свештеницима, који су, поред своје верске функције, преузели задужења у усташком покрету (Alexander 1979: 28–29; Novak 1989; Horvat–Štambuk 1946: 130–135). Постојали су и случајеви интервенција католичких бискупа код власти НДХ са циљем избављења одређених људи.² Ипак, број ових случајева занемарљив је у поређењу са бројем људи који су убијени под окриљем НДХ и количином јавне и моралне подршке католичких бискупа усташком режиму.

1 Орден за заслуге првог степена од Павелића примили су бискуп хварски Михо Пушић, бискуп сењски Виктор Бурић, бискуп ђаковачки Антун Акшамовић, бискуп шибенички Јероним Милета, бискуп сплитски Квирин Клемент Бонефачић, бискуп бококоторски који је управљао Дубровачком бискупијом Павао Буторац, бискуп крчки Јосип Сребрнић, бискуп бањалучки Јозо Гарић, надбискуп сарајевски Иван Шарић, надбискуп загребачки Алојзије Степинац, као и још преко сто свештеника, фрањеваца, жуника, каноника, капелана и других лица из хијерархије Римокатоличке цркве (Horvat–Štambuk 1946: 194–202).

2 Хрватски државни архив (ХДА), Досије Алојзија Степинца бр. 301681, Судски материјал Степинца. Материјали одбране.

На подстицај из Ватикана и у координацији са властима НДХ, римокатолички клер је 1941. године покренуо акцију превођења православних Срба на територији НДХ у католичку веру (Koljanin 2019: 13–100; Димић 2022: 48–49; Мирковић 2016: 590–601; Jelić Butić 1977: 220).³ Хрватски католички епископат формирао је трочлани одбор за решавање питања верских конверзија, у који су ушли надбискуп загребачки Алојзије Степинац, бискуп сењски Виктор Бурић и администратор крижевачке бискупије Јанко Шимрак, као и петочлани радни извршни одбор за конверзије (Horvat–Štambuk 1946: 378–379). Бискупи су упућивали католичке свештенике у српска села са задатком да у што краћем року спроведу конверзију православних становника на католичанство, а доступна архивска грађа указује на то да је број извршних верских конверзија био нарочито велик на простору бањалучке и ђаковачке бискупије (Mišina 2002: 118).⁴

За то време, комунистички партијски врх настојао је да придобије подршку што већег броја утицајних лица из Римокатоличке цркве, због чега су критике на рачун њене улоге у НДХ биле ретке и углавном изостављане из комунистичких пропагандних летака. Земаљско антифашистичко веће Хрватске (ЗАВНОХ), као парадржавни орган који је КПЈ формирала 1943. године, на иницијативу Срба у овом телу, у августу 1944. донело је одлуку о поништавању свих верских конверзија на католичанство у Хрватској у току рата (Опачић Ђаница 1989: 141). Међутим, ЗАВНОХ је избегао да у одлуци о осуди верских конверзија спомене и улогу римокатоличке цркве у овом процесу (Sirotković 1975: 268). Осим тога, у том тренутку, готово целокупни западни део Југославије био је под контролом Немаца, односно НДХ, тако да одлуке донете од стране комунистичких органа власти нису могле бити имплементиране у пракси. Питање колико верских конверзија на католичанство је након рата заиста поништено, а колико је остало на снази, још увек није у потпуности разјашњено (Stojanović 2017: 270).

Према наводима америчког адвоката Џемса Мареја, који је 1952. год. разговарао са Степинцем, Броз је већ 1943. понудио Алојзију Степинцу да постане „генерални викар партизанских снага“, што је загребачки надбискуп одбио (Живојиновић 2007: 80). Немачки изасланик у НДХ, Глез фон Хорстенау (нем. Glaise von Horsteneau) у мемоарима је навео да је током 1944. „римокатоличко свештенство са партизанима склопило неку врсту прећутног мира“ (Horsteneau 2007: 330). Приликом формирања „земаљских антифашистичких већа“, као заматака своје будуће власти и поделе Југославије на федералне јединице, комунисти су формирали и комисије за верска питања, чија функција је била остваривање одређеног степена сарадње између верских организација и КПЈ.

Средином 1944. Броз и Кардељ покренули су иницијативу за остваривање таката са Ватиканом, како би добили прећутну подршку Свете Столице за долазак на власт. Мисија са овим циљем поверена је Едварду Коцбеку, словеначком хришћанском

3 ХДА, Досије Алојзија Степинаца бр. 301681, омот 65.90, Стенографске белешке суђења, једанаести дан, 1. 10. 1946.

4 ХДА, Акшамовић Антун, 301455 МФ, Бискуп Акшамовић – подаци, 20. 6. 1959, а.ј. 3–4; Војни архив (ВА), фонд Независне Државе Хрватске, кутија 199, документ 1. Редарствено равнатељство Бањалука.

социјалисти који се током рата придружио комунистима. Коцбек је у Италији саставио текст својеврсне „свечане изјаве“ у којој се комунистички Национални комитет ослобођења Југославије представља као нова југословенска државна власт, гарантује се да ће католичка црква задржати сва права која је и раније имала, а обећано је да ће бити пронађена решења и за оне проблеме који нису били решени у односима католичке цркве са властима Краљевине Југославије пре рата. Послата је и молба за упућивање „војних свештеника“ при партизанима, као и званичног представника Свете Столице при „Националном комитету ослобођења Југославије“ (НКОЈ), како би се додатно учврстио легитимитет ове организације код католичког становништва у Југославији. Коцбек је током лета 1944. обављао незваничне разговоре са људима из ватиканског Државног секретаријата (Живојиновић 2007: 82, 85).

Током боравка у Италији, Броз је 9. августа 1944, обезбеђен са пет британских војних возила и у пратњи британског обавештајца Фицроја Меклејна, „туристички“ обишао Ватикан и Базилику Светог Петра. Осталим туристима било је забрањено да фотографишу и прате Брозову делегацију, која се, по свему судећи, састала са неким од представника Свете Столице, иако никада није званично потврђена информација да се састао и са папом Пијом XVII (Живојиновић 2007: 82–83; Ђоковић 2021: 163).⁵

Италијански амбасадор при Светој Столици Бабушо Рицо (Babuscio Rizzo) је 29. септембра обавештен да су „два Брозова официра“ боравила у Ватикану, где су разговарали са Петром Сиђисмондијем (ит. Pietro Sigismondi) из Државног секретаријата Свете Столице, а покушали су да дођу и до државног секретара Монтинија (Giovanni Battista Montini). Према Рицовом извештају, они су дошли да би дали појашњење о оптужбама за убијање католичких свештеника од стране партизана, као и да „изразе поштовање које Јосип Броз Тито има према католичкој цркви“. Амбасадор Рицо навео је да „то није био први контакт Титових емисара са Ватиканом“ (Ђоковић 2021: 163).

У спровођењу политике приближавања католичкој цркви у Хрватској долазило је и до размирица у партијском руководству. На трећем заседању Председништва ЗАВНОХ-а 24. и 25. августа 1944. у Топуском одлучено је да веронаука буде обавезни школски предмет у основним школама (Sirotković 1975: 261). Ускоро се испоставило да ова одлука ЗАВНОХ-а и Андрије Хебранга, првог човека Комунистичке партије Хрватске, није имала сагласност руководства КПЈ (Ćanica 1989: 141).

Због одлуке о веронауци, као и појединих других потеза вођства КПХ, Хебранг је у другој половини 1944. год. критикован од стране руководства КПЈ, које га је оптуживало за претерано националистичку политику (Kalinić 1991; Manolić 2015: 67). Међутим, Хебранг тада није уклоњен из партијског и државног руководства, него је са високих позиција у хрватској комунистичкој партији премештан на министарску позицију у новоформираној Влади Демократске Федеративне Југославије.⁶ (Kalinić 1991: 26).

5 Историчар Драгољуб Живојиновић сматрао је да Броз ипак није успео да се лично сусретне са папом Пијом XII приликом посете Ватикану 1944, док је правница Смиља Аврамов тврдила супротно, и у прилог томе објавила фотографију наводног Брозовог пријема код папе (Живојиновић 2007: 82–83; Аврамов, 2008).

6 У првом послератном периоду, Хебранг је имао кључну улогу у управљању југословенском привредом, заузимајући позиције председника Привредног савета, председника Савезне планске комисије и министра индустрије Југославије.

Након избијања сукоба Комунистичке партије Југославије са Комунистичком партијом Совјетског Савеза, Хебранг је ухапшен у склопу Брозовог обрачуна са потенцијалним Стаљиновим присталицама у КПЈ. Умро је током суђења под неразјашњеним околностима (Kalinić 1991: 27–40). У оптужници против њега, наведено је да се 1942. године писмено обавезао на сарадњу са властима НДХ. У пресуди Војног суда из 1952. против Владимира Фрајтића наведено је да је Хебранг био агент усташке надзорне службе и да је Фрајтић служио као курир у комуникацији Хебранга са властима НДХ (Kalinić 1991: 127–132). Генерал Управе државне безбедности (УДба) Миле Милатовић, који је био истражитељ у Хебранговом случају је 1952. објавио књигу у којој је оптужио Хебранга за активну сарадњу са усташким режимом у НДХ (Milatović 1952: 204).

ПОВЕЗИВАЊЕ КОМУНИСТИЧКОГ РЕЖИМА СА РИМОКАТОЛИЧКИМ БИСКУПИМА 1945. ГОДИНЕ

Андрију Хебранга је на месту првог човека КП Хрватске наследио Владимир Бакарић, чије политичке позиције по националном питању нису биле много различите од Хебрангових. На ванредној седници Председништва ЗАВНОХ-а у Сплиту, 14. априла 1945, проглашена је прва „Народна влада Хрватске“, а за њеног председника изабран је Владимир Бакарић, који је тако објединио позицију првог човека ХКП-а и премијера Хрватске на сличан начин на који је Броз исте године објединио функцију првог човека КПЈ и премијера југословенске владе. На свечаности поводом проглашења владе у Сплиту, 14. априла 1945. године, присуствовали су и бискуп шибенички Јероним Милета, бискуп хварски Михо Пушић и викарни бискуп Вицко Фулгоси, који је мењао сплитског бискупа Бонефачића (Petranović 1963: 277). Шибенички бискуп Јероним Милета је на овој свечаности одржао говор, у којем је честитао новој влади Хрватске и изразио захвалност „борцима Народноослободилачке војске са својим прослављеним вођом, народним херојем, маршалом Јосипом Брозом Титом, а особито онима који пожртвовано положише своје животе за домовину“ (*Antifašistički vjesnik*, 1945). Био је то један од првих случајева да римокатолички бискуп у Југославији јавно хвали комунистичку власт и Јосипа Броза.

Мандатар за састав нове владе, Бакарић, је значајан део говора на оснивању владе у Сплиту посветио односима са католичком црквом. Он је осудио посланицу католичког епископата Хрватске од 24. марта 1945. у којој је нападнут комунистички покрет и индиректно пружена подршка властима НДХ (Sirotković 1985: 625–626). Бакарић је оптужио пет хрватских бискупа који су потписали посланицу (Степинца, Акшамовића, Шимрака, Шарића и Гарића), да су тим чином правдали усташке покоље и да су тај текст објавили из „чисто фашистичких потреба“. Ипак, Бакарић је поручио да ће пружати подршку свештенству које жели да служи свом народу, као и да ће подупирати „окупљање хрватског националног свештенства“ (Sirotković 1985: 625–626).

Два месеца касније, од пет бискупа које је Бакарић оптужио за правдање усташких покоља, са двојцом, Степинцем и Акшамовићем, остварио је изузетно блиске односе. Српски министар у послератној влади НР Хрватске Станко Опачић

Таница касније је сведочио о Бакарићевом изразито пријатељском односу према загребачком надбискупу Степинцу, којем је упутио позив да учествује на првом заседању Сабора НР Хрватске у јулу 1945. године. Српски министри у хрватској влади, реагујући на Бакарићев потез, одлучили су да на заседање Сабора позову и епископа Арсенија Брадваревића, који је у то време био администратор Загребачке митрополије, као и суседних православних епархија у далматинске, славонске и горњокарловачке. На конститутивној седници Сабора, Бакарић је одбио да се рукује са православним епископом Брадваревићем, док је, с друге стране, срдечно поздравио надбискупа Степинца (Diklić 2016: 185).

Српски министри у Хрватској влади били су забринуте због начина на који се Бакарић опходио према Степинцу, и њиховим изразито честим међусобним састанцима, некарактеристичним за комунистичке режиме тог времена. Они су приметили и да је Бакарић имао потпуно другачији приступ према проблемима Српске православне цркве (СПЦ) у Хрватској. Када је администратор епархије горњокарловачке Јован Рајачић питао за помоћ у обнови оштећеног владичанског двора и саборне цркве у Плашком, министар Душан Бркић је обећао да ће држава изаћи у сусрет овој молби. Међутим, обећану помоћ је зауставио Владимир Бакарић. Према Бркићевом каснијем сведочењу, Бакарић је тада поручио да „хрватски народ никада неће дозволити да се иједна православна црква поново гради у Хрватској“ (Diklić 2016: 186).

Етнички мотивисани конфликти и неспоразуми наставили су да повремено избијају између Бакарића и најугледнијих српских комуниста у Хрватској. У августу 1950. године, Бакарић је организовао политички обрачун са тројицом српских министара у Влади Хрватске. Министри Душан Бркић, Раде Жигић и Станко Опачић осуђени су као „информбировци“ у монтираном партијском процесу, а потом су ухапшени и послати у логор на Голом Отоку (Вукадиновић 2021: 174–175; Mitrović 1998: 179–191; Previšić 2019: 177–194).

Иако се у литератури наводило да је „Степинац био ухапшен одмах по ослобођењу“ 1945, двонедељни кућни притвор, од 17. маја до 3. јуна, Степинцу је одређен као заштита од евентуалног убиства, које му је претило у првим недељама нове власти у Загребу. На заштити безбедности надбискупа Степинца посебно се ангажовао први човек „Одељења за заштиту народа“ (ОЗН) Хрватске и касније вишедеценијски шеф хрватских служби безбедности Иван Крајачић (Manolić 2015: 384–385).

Националистичка оријентација водећих хрватских комуниста Андрије Хебранга, Владимира Бакарића и Ивана Крајачића била је један од предуслова да католички бискупи у Хрватској не буду процесуирани за активно учешће у усташкој политици током рата.⁷ Осим тога, неки од бискупа успоставили су добре односе са локалним властима. Ђаковачки бискуп Антун Акшамовић уступио је аутомобил на коришћење Југословенској народној армији, а зграду католичког семеништа уступио је да буде коришћена као болница Југословенске армије.⁸

7 Поред мемоара водећих српских комуниста, националном политиком хрватских комунистичких функционера бавио се Момчило Диклић (Diklić 2007: 35; Diklić, 2006; Орачић 1989).

8 ХДА, Акшамовић Антун, 301455 МФ, Бискуп Акшамовић – подаци, 20. 6. 1959.

Три недеље након заузимања Загреба од стране Југословенске армије, 2. јуна 1945, у овом граду одржан је састанак између председника Владе Југославије Јосипа Броза Тита и делегације загребачке надбискупије, коју је предводио помоћни бискуп загребачки Фрањо Салис-Севис. На састанку је генерално прихваћена препорука да се сва отворена питања између католичке цркве и државних власти решавају споразумом заснованом на међусобном разумевању (Radić 1995: 221–222; Jandrić 2005: 217). Броз је тада обећао Севису да ће нова власт поштовати верске слободе и позвао католички клер на сарадњу (Jerковић 1993: 92–107). Упечатљиво је да је Броз на састанку изјавио да „говори као Хрват и као католик, који није задовољан поступцима једног дела католичког свештенства током рата“ (Radić 1995: 221–222). Пошто је ово могло да отвори јавну дискусију о томе како комунистички лидер може да буде католик, чланови Политбироа КПЈ Едвард Кардељ и Милован Ђилас наредили су Службеном листу да уклони овај део Брозове реченице у новинском извештају.⁹ Међутим, Службени лист загребачке надбискупије већ је објавио оригиналну верзију извештаја са састанка, у којој се Броз декларисао као католик (Radić 1995: 380).

Два дана касније, 4. јуна 1945, у Загребу је одржан састанак Степинца и Броза, а разговору је присуствовао и председник хрватске владе Бакарић (Jandrić 2005: 219). Сачувани извештај са састанка, који се чува у Хрватском државном архиву, демантује популарну слику која у јавности постоји о односима комунистичког режима и надбискупа Степинца. Према доступном записнику, на састанку није било речи о деловању Степинца за време Другог светског рата, о његовој улози као водећег духовног ауторитета Независне Државе Хрватске, нити о његовом односу са Павелићем и усташама. Главна тема састанка била је заштита хрватских националних интереса у зонама измешаности хрватског становништва са другим католичким народима – Италијанима у Истри и деловима Далмације и Мађарима у Међумурју. Осим тога, Степинац је, на учтив начин, Брозу упутно неколико „државничких савета“, чија је суштина била да „мудар државник поштује религиозни осећај држављана и слободу савести“.¹⁰

Једина држава која је у разговору Броза и Степинца у Загребу споменута у негативном контексту није била Независна Држава Хрватска, него Краљевина Југославија. Степинац је поручио да је „бивша држава“ (мислећи на Краљевину Југославију) „правно уредила положај православаца, али не и католика, што је била страховита погрешка“.¹¹ Овакве речи биле су на линији Брозових ставова, пошто је лидер КПЈ током и после рата у својим јавним наступима и текстовима велику пажњу посвећивао дехуманизацији демократских власти Краљевине Југославије и оптужбама да су „држале хрватски народ у стању покорености“.¹²

9 Ђилас је у мемоарима навео да је касније размишљао о томе колико би Сталинови напади на рачун Броза након 1948. имали већу тежину да је совјетски врх дошао до транскрипта разговора у којем се Броз изјаснио као католик (Ђилас 1985: 39; Radić 1995: 380).

10 ХДА, Досије Алојзија Степинца, бр. 301681, Омот 46, Биљешка о сусрету са Маршалом Титом 14. 6. 1945, Сусрет маршала Јосипа Броза Тита са загребачким надбискупом у Загребу 4. 6. 1945, а.ј. 1.

11 Исто.

12 Броз је у различите владе Краљевине Југославије етикетирао као „великосрпска хегемонистичка клика“, коју је оптуживао за национално угњетавање хрватског народа“ (Broz 1945; Видети: *Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije* 1944: 12)

Одлука Броза да се лично састане са Степинцем у Загребу три недеље након колапса усташког режима којег је Степинац до краја подржавао, представља је израз његовог поштовања према загребачком надбискупу. Према доступном записнику, Броз на састанку није отварао теме одговорности Степинца, загребачке надбискупије и бискупске конференције за деловање током постојања НДХ, а питање ратних злочина дотакнуто је у контексту Степинчевог захтева да ниједан католички свештеник не одговара због тога што је писао или говорио у јавности од 1941. до 1945. Према Степинчевим наводима, Броз му је тада обећао да ће испунити овај захтев. На молбу Степинца да се „штеде животи где је могуће“, лидер КПЈ је одговорио да је „то и њему на срцу“ и да ће „све учинити“. ¹³

Министар за Словенију у Привременој влади Демократске федеративне Југославије (ДФЈ) Едвард Коцбек неколико дана касније замолио је Степинца да састави записник са састанка са Брозом, како би га доставио потпредседнику владе ДФЈ Едварду Кардељу, што је загребачки надбискуп и учинио. ¹⁴ Насупрот популарном наративу, записник са састанка не оставља простора за тврдње о његовом „неуспеху“. Уместо тога, разговор Броза и Степинца резултирао је, како је Степинац касније навео у писму Бакарићу, пуштањем на слободу великог броја католичких свештеника. Једина два католичка бискупа у Хрватској који су након промене власти 1945. били ухапшени, бискуп крижевачки Јанко Шимрак и бискуп крчки Јосип Сребрнић, након састанка Степинца и Броза убрзо су ослобођени и против њих није подигнута оптужница (Живојиновић 2007: 159–160).

До краја 1945. ниједан католички бискуп у Југославији није био судски процесуиран. Осим тога, ниједан активни католички бискуп за време окупације није после рата био убијен од стране комуниста, што је издвајало ову верску заједницу од осталих. ¹⁵ Комунисти су у том периоду хапсили, осуђивали и убијали великодостојнике Српске православне цркве и Евангелистичке цркве у Југославији као и исламске заједнице у Хрватској.

Ђаковачки бискуп Акшамовић поздравио је састанак Броза са представницима загребачке надбискупије и нагласио да „можемо имати пуно поверење у наше државно руководство на челу са Јосипом Брозом Титом“ (Акматџа–Ватореk 2012: 33–34). Након шибеничког бискупа Јеронима Милете, који је сличну поруку упутио приликом формирања владе Хрватске, био је то други случај да католички бискуп отворено хвали лик и дело Јосипа Броза Тита. Ово ће имати важну улогу у привилегованом положају бискупа Акшамовића код власти током наредних година.

13 ХДА, Досије Алојзија Степинца бр. 301681, Омот 46, Биљешка о сусрету са Маршалом Титом 14. 6. 1945, Сусрет маршала Јосипа Броза Тита са загребачким надбискупом у Загребу 4. 6. 1945, а.ј. 2.

14 ХДА, Досије Алојзија Степинца бр. 301681, омот 65.90, Стенографске белешке суђења, тринаести дан, 3. 10. 1946.

15 Једини великодостојник католичке цркве у Југославији који је, по свему судећи, убијен од стране комуниста након рата био је Јосип Марија Царевић. Он је вршио дужност дубровачког бискупа од 1929. до 1940, када је одлуком Свете Столице умировљен, тако да за време окупације и у тренутку нестанка 1945. године није управљао ниједном бискупијом.

УЗРОЦИ ДЕЛИМИЧНЕ ПРОМЕНЕ ПОЛИТИКЕ БРОЗОВЕ ВЛАСТИ ПРЕМА РИМОКАТОЛИЧКОЈ ЦРКВИ

Југословенски комунисти су очекивали да ће, након срдачних сусрета Броза и Бакарића са делегацијом загребачке надбискупије и Степинцем почетком јуна 1945, као и пуштања одређеног броја ухапшених римокатоличких свештеника на слободу, режим обезбедити прећутну сагласност римокатоличког клера за своју политику. Међутим, до тога није дошло, а прве критике Степинца на рачун власти уследиле су већ средином јуна 1945. године.

Када су 1944. успоставили контролу над источним деловима земље, у којима је доминантно живело православно становништво, комунисти су веронауци одузели статус обавезног школског предмета и свели су је на статус факултативног предмета (Качарић 2014: 54). Свети архијерејски синод СПЦ упутио је молбу да се ова одлука преиспита, али је она одбијена. Верска политика нових власти почела је да се спроводи без великог отпора, а број родитеља у Србији који су се определили да им деца похађају веронауку био је изузетно низак (Тодосијевић 2016: 321–324). Другачија ситуација десила се у Хрватској неколико месеци касније, где је укидање веронауке као обавезног школског предмета изазвало оштру реакцију римокатоличког клера, који је одбацивао могућност да католичка веронаука од обавезног постане изборни школски предмет.

Свега десет дана након састанка са Брозом, Степинац је 14. јуна 1945. упутио окружницу католичким верницима у којој је саопштио: „У нашој домовини, противно божанском и народном праву, противно позитивним одредбама свете цркве и свим кршћанским обичајима хрватског народа, докинута је у вишим разредима средњих школа, посве вјеронаучна обука, у нижим је и пучким факултативна, и о томе би имали одлучивати родитељи деце“ (Radić 1989: 275). Он је католичким верницима поручио да су „дужни тражити за своју децу верску обуку у школама“ и да је „најстрожија дужност власти да то право поштује“ (Radić 1989: 275). Својеврсни ударац новом режиму представљао је податак да су се родитељи и ђаци у Хрватској током 1945. год. масовно изјаснили за похађање католичке веронауке, што су Степинац и католички бискупи с поносом истицали у критикама верске политике нових власти.

Намере комунистичког режима да успоставе пријатељске односе са Римокатоличком црквом током 1945. год. могу се препознати и на основу дописа отпавника послова Југославије у Ватикану Бранимира Габричевића. Након што је ватиканска штампа током лета објавила вест да ће у Југославији бити „укинута веронаука“, Габричевић је у допису састављеном у критичном тону, од Министарства иностраних послова затражио да посланство Југославије у Ватикану убудуће буде „правовремено обавештено о свим одлукама у нашој земљи која тангирају католичку цркву, тако да би Посланство било у стању да ствар правилно интерпретира, што би, у случају контакта с ватиканским личностима, свакако имало одлучујућег удела у стицању Посланству потребног ауторитета“.¹⁶ На овај допис

16 ДАМСП, ПА, 1945, д. 26, с. 4325, Допис Бранимира Габричевића Министарству иностраних послова ДФ Југославије, 12. 9. 1945.

Министарство просвете ДФЈ морало је да обавести Министарство иностраних послова ДФЈ да веронаука у школама није укинута, него да је од обавезног школског предмета постала изборни предмет.¹⁷

Степинац је 21. јула 1945. године послао писмо Бакарићу у којем је подсетио да му је Броз обећао да ће сви свештеници који нису окрвавили руке, „него су само говорили или писали“ бити по кратком року амнестирани и пуштени кућама. Степинац је навео да је ово обећање дато у једном „свечаном часу“ и да је требало да буде темељ добрих односа између комунистичких власти и Римокатоличке цркве. Он је признао да је у наредна два месеца велики број ухапшених католичких свештеника заиста пуштен на слободу, али и да су многи стрељани, на шта је имао приредбе.¹⁸ У жалбама које је упућивао Бакарићу, Степинац је, поред констатовања незаконитости и недоследности у раду послератних судова, неформално стављао до знања да очекује потпуну амнестију Римокатоличке цркве у Хрватској за њену подршку усташама током рата, као и то да јој нова власт осигура повлашћен положај у новој држави.

Степинац се није задовољавао чињеницом да је Римокатоличка црква, премда је давала директну подршку фашистичким окупационим властима, била једна од ретких верских заједница у Југославији чије више свештенство, односно бискупи, нису били правоснажно осуђени након рата, нити је против иједног бискупа била подигнута оптужница. Он се фокусирао на то што је међу нижим свештенством Римокатоличке цркве било ухапшених и стрељаних, због чега је улагао протесте код власти. У оваквом приступу загребачког надбискупа налазе се корени каснијих сукоба и размимоилажења са комунистичким властима.

Критике због стрељања свештеника стизале су и из Ватикана. У ватиканској штампи је у 17. јуна 1945. године наведена тврдња да су партизани убили 202 католичка свештеника, а да је у само једном случају недвосмислено утврђена кривица свештеника. У Ватикану су сматрали да, без обзира на масовно учешће римокаатоличког клера у усташким формацијама, нове комунистичке власти у Југославији немају право да убијају, хапсе и прогоне људе без правичног судског поступка нити да пале и уништавају туђу имовину.¹⁹ Уочљива је диспропорција у жалбама Степинца и ватиканске штампе на рачун масовних убистава и кршења људских права под комунистичким режимом током 1945. год. и одсуства сличних жалби за време фашистичких и усташких масовних злочина. Сличне методе два тоталитарна режима у кратком периоду су од стране Римокатоличке цркве третирана на два различита начина.

Колико су везе нових власти у Југославији са Ватиканом ипак биле интензивне током 1945. сведочи то да је католички свештеник Никола Москатело (Nikola

17 ДАМСП, ПА, Ватикан, 1945, ф. 33, д. 26, с. 4664, Допис Министарства просвете ДФЈ Министарству иностраних послова ДФЈ у вези са натписима католичке штампе о укидању веронауке, 25. 9. 1945.

18 АЈ, фонд 144, Савезна верска комисија, ф. 1, а.ј. 4. Писмо загребачког надбискупа Алојзија Степинца председник Владе НР Хрватске Владимиру Бакарићу, 21. јул 1945.

19 ДАМСП, ПА, Ватикан, 1945, ф. 33, д. 24, с. 5230, Превод чланка објављеног у билтену агенције Ц.И.П. 17. јуна 1945.

Moscatello) званично био „духовни саветник југословенског посланства у Ватикану“, а дефакто је обављао дужност југословенског посланика.²⁰ Током августа и септембра, Степинац и Броз размењивали су писма у вези са аграрном реформом и питањем статуса имовине Римокатоличке цркве у Југославији. Иако су обе стране писма састављала са уважавањем и поштовањем, Броз није могао да уважи све примедбе Степинца, па је хрватски надбискуп на крају оштро критиковао усвојени Закон о аграрној реформи.²¹

Упркос симболичним гестовима Броза и Бакарића, у којима су исказивали лично поштовање према Степинцу, редовној комуникацији између Степинца и Бакарића, као и интензивној дипломатској сарадњи нове владе у Југославији и Ватикана, отворена питања између Католичке цркве и комунистичког режима била су бројна. Хапшење нижег свештенства, аграрна реформа, црквени бракови и верска настава била су део неспоразума који су постојали између цркве и нове власти. У таквим условима, до компромиса је тешко могло да дође упркос напорима комунистичких лидера. Степинац је исказивао незадовољство што пријатељска реторика Броза и Бакарића није у довољној мери праћена конкретним потезима по питању излагања у сусрет његовим захтевима. Уместо прихватања Брозове пружене руке, Степинац је одлучио да преузме улогу опозиције новом режиму.

Конференција католичких бискупа у Југославији, која је одржана у Загребу од 17. до 22. септембра 1945. године, означила је прекретницу у односима Римокатоличке цркве и нових власти. Разлог за то било је „пастирско писмо“ католичким верницима, које је објављено на конференцији 20. септембра. У писму су били резимирани разлози за незадовољство католичке цркве, о којима су надбискуп Степинац и други бискупи претходних месеци расправљали са представницима власти – саопштени су подаци о броју убијених свештеника, критикована је недоследност комунистичког правосуђа и убијање људи без јасно утврђене кривице, објављени су подаци о тешком положају свештеника по логорима, аграрна реформа названа је „пљачком“ имовине Римокатоличке цркве, слање статуса веронауке у школском систему названо је кршењем верских слобода, а критиковане су и друге појаве карактеристичне за прве месеце успостављања комунистичке власти.²² Главна разлика у односу на претходне ситуације у којима су изношене ове критике била је у томе што је „пастирско писмо“ било јавно, и намењено широком аудиторијуму, а не само уском кругу партијских функционера. Свештеници су добили упутство да текст писма прочитају пред верницима.

Јавна критика у „Пастирском писму“ од стране Броза оцењена је као прелазак црвене линије, након које је југословенска штампа започела кампању оштрих напада на рачун римокатоличког клера. На „Пастирско писмо“ реаговали су председници

20 ДАМСП, ПА, Ватикан, 1945, ф. 33, ф. 24, с.5895, Допис Комисије за верска питања Хрватске Министарству иностраних послова ДФЈ, 11. октобар 1945.

21 ХДА, Досије Алојзија Степинца бр. 301681, Омот 46, Биљешка о сусрету са Маршалом Титом 14. 6. 1945, Сусрет маршала Јосипа Броза Тита са загребачким надбискупом у Загребу 4. 6. 1945, а.ј. 3–8.

22 АЈ, 144, Савезна комисија за верска питања, ф. 1, Пастирско писмо католичких бискупа Југославије, 20. 9. 1945.

влада Хрватске и Словеније Владимир Бакарић и Борис Кидрич, а загребачки „Вјесник“ је у октобру 1945. године пренео и Брозову изјаву у којој је оптужио римокатоличке бискупе да распирују мржњу, а том приликом први пут је споменуо њихово „ћутање“ током усташких злочина за време рата (Alexander 1979:73; Живојиновић 2007: 269).

С друге стране, католичка штампа интензивирала је критику на рачун нове власти у Југославији, тако да је католичка новинска агенција ЦИП у децембру 1945. објавила чланак у којем је анализиран начин на који је КПЈ успоставила једнопартијску диктатуру у земљи, симулирајући плурализам помоћу организација које је чврсто контролисала, попут „Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије“ и Југословенског народноослободилачког фронта.²³ Југословенско посланство је тада приметило да ЦИП „систематски и тенденциозно“ извештава о Југославији, као и да је званична ватиканска агенција *L'Osservatore Romano* имала много умеренији и опрезнији приступ од ЦИП-а.²⁴

Упркос Брозовом бесу након објављивања „Пастирског писма“, делови власти и државних служби у Југославији неко време су и даље били ангажовани на успостављању блиске сарадње између Југославије и Ватикана. Комисија за верске послове при Председништву Владе Хрватске предложила је Министарству иностраних послова Југославије да се преко југословенске мисије у Риму врши поштански саобраћај између секретара Апостолске делегације у Загребу и апостолског делегата код хрватског епископата, који се налазио у Риму.²⁵

СЕЛЕКТИВНА ПРАВДА У ПРОЦЕСУИРАЊУ ВЕЛИКОДОСТОЈНИКА РАЗЛИЧИТИХ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА НАКОН РАТА

Комунистичке власти су након објављивања „Пастирског писма“ почеле да мењају своју политику према Римокатоличкој цркви (Alexander 1979: 73–77). Поред медијске кампање против цркве, безбедносне службе добиле су задатак да почну да откривају „непријатељске елементе“ међу свештеним лицима на високим положајима у верским заједницама. Владимир Бакарић је у децембру 1945. године обавестио Едварда Кардеља да је „добито доста материјала којим се компромитује римокатолички клер, али је о томе говорио као о средству за остваривање интереса КПЈ у односима са Римокатоличком црквом, а не у контексту процесуирања ратних злочина (Живојиновић 2007: 271). У извештају Удбе од 14. децембра 1945 Степинац је означен као „загрижени поборник клерикализма и ватиканства“, који је током рата „активно био на страни непријатеља“, због чега је био одликован

23 ДАМСП, ПА, Ватикан, 1945, ф. 33, д. 26, с. 7535, Допис југословенског посланства у Ватикану Министарству иностраних послова и препис чланка у билтену католичке агенције ЦИП, 17. 12. 1945.

24 ДАМСП, ПА, Ватикан, 1945, ф. 33, д. 26, с. 7535, Допис југословенског посланства у Ватикану Министарству иностраних послова и препис чланка у билтену католичке агенције ЦИП, 17. 12. 1945.

25 ДАМСП, ПА, Ватикан, 1945, ф. 33, ф. 24, с. 5895, Допис Комисије за верска питања Хрватске Министарству иностраних послова ДФЈ, 11. октобар 1945.

од стране Павелића.²⁶ Период у којем су комунистичке власти нудиле пружену руку сарадње Степинцу и покушавале да успоставе добре односе са њим, у извештају Удбе окарактерисан је као „период у којем је Степинац био пасиван“.²⁷ Период који је уследио након Пастирског писма у извештају је означен као период у којем се Степинац „активирао“.²⁸

Уочљива је неусклађеност између оптужби комунистичких безбедносних служби на рачун римокатоличког клера и конкретних акција на судском процесуирању римокатоличких бискупа. У децембарском извештају Удбе о верским заједницама бискуп босанско-сријемски (ђаковачки) Антун Акшамовић оптужен је да је активно помагао окупатору, а за шибеничког бискупа Јеронима Милету наведено је да је за време рата био потпуно на страни усташа и Немаца. За бискупа сплитског Клемента Бонефачића наведено је да је био „одушевљени присталица усташа и Италијана“ и да је за своје деловање одликован од стране Павелића. Орден од поглавника НДХ добио је и хварски бискуп Михо Пушић, за кога је наведено да је сарађивао са усташама и Немцима. Бококторски бискуп Павао Буторац, који је током рата управљао и дубровачком бискупијом, оптужен је за сарадњу са усташама, Италијанима и Немцима, као и то да је радио на припајању Боке Которске НДХ, због чега је награђен орденом од стране Павелића.²⁹ Упркос овим налазима, ниједан од поменутих римокатоличких бискупа није био судски процесуиран због учешћа у окупационом режиму и подршци усташама у току рата.

Један од ретких католичких бискупа који је непосредно након рата био ухапшен је бискуп гркокатоличке крижевачке бискупије Јанко Шимрак, кога је Бакарић у говору у Сплиту 14. априла 1945. године назвао „петоколонашем, хитлеровцем и фашистом из Хрватске страже“. Након комунистичког преузимања власти у Крижевцима, Шимрак је ухапшен 12. маја 1945. године. Највероватније под утицајем разговора Степинца и Броза, Шимрак крајем јуна није изведен на суђење пред Војни суд у Загребу. Уместо тога, он је 9. јула 1945. године пребачен у болницу, где је обавештен да је пуштен на слободу „због недостатка доказа“ (Вунјевас 2005: 25).

Крчки бискуп Јосип Сребрњић током рата је одбио понуду председника АВНОЈ-а Ивана Рибара за сарадњу са комунистичким покретом, а у наредном периоду забранио је свештеницима из своје бискупије да приступају партизанима. Због тога је у извештају Удбе означен као „фанатични присталица Ватикана и велики идеолог клерикализма, који је током рата сарађивао са свим непријатељима НОП-а“. Сребрњић је ухапшен по успостављању нове власти на острву Крк, 18. априла 1945, али је пуштен на слободу одмах након разговора Степинца и Броза почетком јуна исте године.³⁰

26 АС, фонд БИА, 12–5, Извештај о непријатељском деловању клера из редова верских заједница, Општи преглед стања и рада католичке и православне цркве у Југославији. Извештај за 14. децембар 1945, а.ј. 2.

27 Исто.

28 Исто.

29 Исто, а.ј. 3.

30 Степинац је америчком отпратнику послова Шанцу саопштио да му је Броз приликом разговора обећао да ће Сребрњић бити пуштен на слободу, што је испуњено након састанка (Живојиновић 2007: 159–160)

Колико је рад на утврђивању ратних злочина у Хрватској након рата био лоше организован сведочи и податак да је „Анкетна комисија Земаљске комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача“ 16. јуна 1945. године обавестила Председништво хрватске Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора да је, након напорног и тешког рада са опсежним материјалом, донела одлуку о утврђивању злочина бискупа сплитског Квирина Клемента Бонефачића, као и још осам лица, углавном хрватских новинара и интелектуалаца из Загреба. Не само да Квирин Клемент Бонефачић није био ухапшен нити судски процесуиран него то није био случај ни са осталим лицима са списка, за које је Комисија утврдила да су починили злочин (Rupić 2008: 437–438). Бонефачић је током наредних година улазио у сукобе са властима, критикујући њихову политику, али није био ухапшен (Akmađža 2008: 773–799).

Овакав однос Брозовог режима према Римокатоличкој цркви посебно је упечатљив уколико се упореди са његовим односом према осталим верским заједницама. Војни суд у Загребу је 29. јуна 1945. год. организовао суђење за 58 лица, на којем су загребачки муфтија Исмет Муфтић, евангелистички бискуп Загреба Филипо Поп, поглавар „Хрватске православне цркве“ (ХПЦ) Гермоген Максимов и сарајевски епископ ХПЦ Спиридон Мифка, осуђени на смрт вешањем (Radić 1995: 222). Водећи сарадници усташког режима у НДХ из редова православне, исламске и протестантске верске заједнице на том простору осуђени су на смрт, док суђење није организовано ни за једног католичког бискупа који је деловао на простору Хрватске током рата.

Упечатљива су образложења Војног суда у Загребу за смртне пресуде различитим лицима у овом процесу. Евангелистичком бискупу Филипу Попу је као кривица у пресуди наведено састајање са Павелићем и усташким министрима, давање јавне подршке властима НДХ и примање ордена од Павелића (Rupić 2008: 465). Загребачком муфтији Муфтићу је као кривица у пресуди наведено то што је у априлу 1941. издао проглас у којем је позвао муслиманске вернике на сарадњу са окупатором и што је присуствовао седницама Владе НДХ (Rupić 2008: 466). Наведене оптужбе на рачун Попа и Муфтића, као и оптужбе на рачун сарадње бискупа Хрватске православне цркве са властима НДХ, биле су присутне у деловању сваког од осам активних римокатоличких бискупа у Хрватској за време рата. Поп, Муфтић и Гермоген су 1945. били само придружени потписници прогласа подршке Павелићу и усташким властима коју је саставила Бискупска конференција Римокатоличке цркве у НДХ. Надбискуп Степинац и хрватски бискупи Акшамовић, Бурић, Пушић, Сребрнић, Бонефачић, Буторац и Милета имали су значајнију улогу у функционисању НДХ од евангелистичког бискупа, загребачког муфтије и појединих нижих католичких свештеника и жушника који су након рата осуђени на смрт и стрељани.

Лошији третман од католичких бискупа у Хрватској у првим послератним годинама имали су епископи Српске православне цркве. У склопу масовне ликвидације православних свештеника из Црне Горе у јуну 1945. убијен је митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац (Џомић 2003: 64).³¹ Епископ Бачки

31 Према подацима Синода Српске православне цркве, током и након Другог светског рата од стране комуниста убијено је 212 православних свештеника у Југославији (Јевтић 1992: 102–103).

Иринеј Гирић је по успостављању комунистичке власти провео годину и по дана у затвору.³² Након пуштања из затвора 1946, владика бачки је у Оџацима тешко претучен од стране батинашких одреда КПЈ, а од последица пребијања преминуо је неколико година касније (Јовић 2012: 146; Јевтић 1992: 131). Слични физички напади и јавни линч од стране организованих чланова КПЈ извршени су над митрополитом дабробосанским Нектаријем Круљом, митрополитом скопским Јосифом, епископом бањалучким Василијем Костићем и викарним епископом хвостанским Варнавом Насићем (Јовић 2012: 113–114, 122, 135–136.).

Бројни подаци указују на бољи положај Римокатоличке цркве у односу на Српску православну цркву у Југославији након Другог светског рата. У извештају Удбе из децембра 1945. наведено је да „Православна црква и њено свештенство по својој снази, материјалним средствима, позицијама и морално-политичком угледа, ни издалека није приближна католичкој цркви“.³³

Према подацима безбедносних служби, у Хрватској је крајем 1945. год. било активно 2.346 католичких свештеника, а на територији Србије 1.414 православних свештеника, од чега 336 у Војводини. Иако је број православних верника на територији Србије ван Војводине био за преко 50% већи од броја католичких верника у Хрватској, број православних свештеника на том простору био је дуго мањи од броја римокатоличких свештеника у Хрватској.³⁴

Утицај Римокатоличке цркве у Југославији видљив је и из података о похађању верске наставе у првим послератним годинама, када овај школски предмет још увек није био потпуно укинут, већ је имао статус изборног предмета. Током 1947. године, на подручју НР Хрватске веронауку у школама је похађало 80% ученика основних школа. С друге стране, у НР Србији те године је верску наставу похађало свега 13% ученика основних школа. Разлика у утицају две верске заједнице била је још већа ако се узме у обзир да су међу оним ученицима у Хрватској који нису похађали веронауку натпросечно били заступљени Срби, а да је у Србији највећа популарност веронауке била у општинама у Војводини са значајним процентом буњевачког и мађарског становништва католичке вероисповести (Тодосијевић 2018: 304–305). То је значило да је 1947. године веронауку похађало око 90% деце из римокатоличких породица у Хрватској и свега око 10% деце из православних породица у Србији.

Недоследност и примена двоструких критеријума у кажњавању ратних злочина од стране комуниста након рата наставили су да се испољавају приликом суђења Степинцу 1946, као и у политичким процесима против православних епископа у наредним годинама. Одлука о судском процесу против Степинца није донета због

32 Као разлог за притварање владике наведена је његова сарадња са мађарским властима, иако су ови контакти били мотивисани заштитом српског православног становништва у Бачкој у условима стране окупације и нису били ни приближни активностима римокатоличких бискупа у Независној Држави Хрватској, које комунисти нису процесуирали.

33 АС, фонд БИА, 12-V, Општи преглед стања и рада католичке и православне цркве у Југославији. Извештај за 14. децембар 1945, а.ј. 10.

34 АС, фонд БИА, 12-V, Општи преглед стања и рада католичке и православне цркве у Југославији. Извештај за 14. децембар 1945, а.ј. 3, 8–9.

бројних прикупљених доказа о његовом проушасташком деловању за време рата, него због његовог опозиционог постављања према Брозовом режиму 1945. и 1946. године. Хапшењу и суђењу претходила је вишемесечна медијска кампања у штампи, што је указивало на Брозову неодлучност и бојазан од овог случаја, с обзиром на то да су већина његових политичких противника у земљи након рата ухапшени и ликвидирани, уз евентуална суђења по кратком року, без претходних медијских припрема. У извештају Удбе из августа 1946, наведено је да су „у Каптолу почеле припреме како да се поставе у случају да дође до хапшења неког од високих људи у јерархији“.³⁵

Преовлађивање режимских калкулација у односу на доследно спровођење критеријума за одређивање казне видљиво је и у пресуди Степинцу од 11. октобра 1946. године. Пошто је проглашен кривим за преко тридесет различитих дела у вези са активним служењем окупатору, присилним верским конверзијама и помагањем оружане побуне хрватских крижара након рата, суд је Степинца осудио на 15 година затвора.³⁶ У пресудама нижем римокатоличком свештенству, као и у пресудама вишем свештенству појединих других верских заједница, којима су утврђена иста дела која и Степинцу, донете пресуде су подразумевале смртну казну.

Највећа недоследност комунистичког правосуђа у процесу Алојзију Степинцу била је у томе што су већину дела наведених у оптужници, за која је Степинац пресудом проглашен кривим, починили и остали римокатолички бискупи у Хрватској – Акшамовић, Бурић, Пушић, Сребрнић, Бонефачић, Буторац и Милета, али против ниједног од њих није била подигнута оптужница.

Током суђења Степинцу, 30. септембра 1946. судија је као један од доказа о подршци католичке цркве усташама преко култа „крижара“ прочитао текст бискупа ђаковачког Антуна Акшамовића из 1941 у којем је овај навео да „омладина треба да буде васпитана у витешком духу према високим начелима Поглавника и НДХ“.³⁷ Акшамовић је на суђењу Степинцу више пута споменут и у контексту присилних верских конверзија и отимања имовине СПЦ. Ипак, то није довело до његовог привођења и процесуирања.

Историчар Виктор Новак је 1948. године, објавио књигу „Magnum Crimen“, која је била посвећена учешћу католичког свештенства у злочинима Независне Државе Хрватске. Књига је била базирана на документима државног апарата НДХ, које је делом користило тужилаштво у процесу Степинцу и садржала је бројне оптужбе на рачун католичких бискупа. Између осталог, у њој су изнети подаци о активностима бискупа Акшамовића на покатоличавању Срба у Славонији и на узурпацији православних храмова (Novak 1989: 567–571; 689–700, 969–974).

Објављивање Новакове књиге, спомињање Акшамовићевих изјава и дела на суђењу Степинцу, као ни бројни други докази о његовим активностима током рата, нису угрозили повлашћени статус ђаковачког бискупа код нових власти.

35 АС, фонд БИА, 12-V, Предмет: Месечни извештај о раду клера за август 1946, а.ј. 71.

36 ХДА, Досије Алојзија Степинца бр. 301681, Омот 65.40, Пријемис пресуде, 11. 10. 1946.

37 ХДА, Досије Алојзија Степинца бр. 301681, Омот 65.90, Стенографске белешке суђења, десети дан, 30. 9. 1946.

Акшамовић је 1950. године изабран у Извршни одбор „Националног комитета Југославије за одбрану мира“.³⁸ О његовом третману говори и то што му је Југословенска народна армија 1950. упутила званичан позив да присуствује војној свечаности у Ђакову (Акмача–Матијевић 2006: 436). Акшамовић је користио добре односе са властима за интервенисање у корист интереса Римокатоличке цркве. Када је 1949. послао писмо Ивану Крајачићу и затражио ослобађање неколико ухапшених католичких свештеника, министар унутрашњих послова Хрватске је одговорио да ће „бискупови захтеви бити уважени“.³⁹

Односи са Акшамовићем, који су крунисани његовим одликовањем од стране Јосипа Броза 1959, указују на суштинску незаинтересованост комуниста да процесуирају ратне злочине из времена Другог светског рата. У фокусу новог режима након рата био је прогон политичких противника и „класних непријатеља“ и завођење владавине страха међу становништвом државе, због чега су масовним стрељањима, хапшењима, пребијањима и суђењима често били изложени и нејужни људи (Cvetković 2014: 57; Cvetković–Dević 2019).⁴⁰ Процесуирање ратних злочина било је споредно и подређено тренутним партијским интересима. О томе сведочи и случај из 1956. године, када су органи безбедности на Косову и Метохији открили око 200 тешких и лакших ратних злочинаца, након чега су од надређених из партијског врха Савеза комуниста Југославије затражили упутства како да се поступи у овим случајевима. Према сведочењу обласног секретара унутрашњих послова Косова и Метохије Чедомира Мијовића, добијен је одговор да се обуставе све радње на даљем откривању ратних злочинаца, а да се до сада откривени пусте на слободу и да се не покреће поступак против њих.⁴¹

Опрезну политику према римокатоличким бискупима комунистички режим је „компензовао“ агресивним односом према српским епископима. Поред једног убијеног епископа и организованих физичких напада на петоро епископа, од којих је један – напад на владика бачког Иринеја – резултирао смртним исходом, комунистички режим је почетком 1948. године у Сарајеву организовао суђење епископу хвостанском Варнави, под оптужбом за „шпијунажу у корист западних сила“. С обзиром на то да се оптужба „доказивала“ тиме да је епископ учио сестру енглески језик, јавности је било јасно да је монтирани процес против епископа покренут како би се, након суђења Степинцу, створила слика о „једнаком непријатељству“ великодостојника Српске православне цркве и Римокатоличке цркве у Југославији (Јовић 2012: 125–127). Епископ Варнава је осуђен на 11 година затвора, а тужилац у овом процесу био је Чедомир Мијовић, који је неколико година касније, по налогу партијског врха, као обласни секретар унутрашњих послова ослобађао ратне злочинце на Косову и Метохији. У међувремену, без суђења и пресуде, 1950. године,

38 ХДА, Акшамовић Антун, 301455 МФ, Национални комитет Југославије за одбрану мира – извештај, 9. 5. 1951, а.ј. 48.

39 Исто, а.ј. 47.

40 Регистар имена и података о убијеним особама у Србији након Другог светског рата доступан је на сајту „Отворена књига“ <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/>

41 Архив Косова, Dosja Procesi Prizrenit 1956, Izjava Čedomira Mijovića pred pokrajinskom komisijom za utvrđivanje deformacija u radu Službi bezbednosti na Kosovu i Metohiji, 11;

претучен је и потом готово две године у кућном притвору држан митрополит скопски Јосиф (Јовић 2012: 122–123).

Упркос благој пресуди против Степинца, ако се узме у обзир пракса комунистичког правосуђа и пресуде у сличним случајевима након рата, Брозов режим није истрајао на њој. Комунистички функционери случај Степинца нису посматрали са становишта његове објективне и утврђене кривице, него кроз призму учвршћивања власти у земљи и односа са западним државама. Због тога су врло брзо показали спремност да ревидирају донету пресуду, а након 1948. године, видели су у њој једно од средстава за стицање веће подршке са Запада. Коначно, крајем 1951, као акт уступака југословенске власти западним силама, Степинац је ослобођен из затвора, након чега је живео у свом родном селу Крашић.⁴² Верска и правосудна политика комунистичког режима симболично је заокружена 1954. године, када је, три године по ослобађању Степинца из затвора, ухапшен и на пет година затвора осуђен митрополит црногорско-приморски Арсеније Бадваревић, због његове изјаве из 1945. да је „католичка црква за време рата учинила велика зла према православном живљу“ (Џомић 2003: 32).

ЗАКЉУЧАК

Потези комунистичког режима 1945–1952. показују да умешаност римокатоличког клера у усташке злочине на територији Независне Државе Хрватске није представљала препреку за настојање партијског врха КПЈ да успостави што боље односе са римокатоличким бискупима у Хрватској. Комунисти су били спремни да амнестирају Римокатоличку цркву и њене бискупе у Хрватској за активно подупирање усташког режима. Тиме је клеру ове верске заједнице обезбеђен повољнији третман од оног који су имале остале цркве и верске организације у Југославији након Другог светског рата. Заузврат, комунистички режим је очекивао својеврсни исказ лојалности од стране католичких бискупа, као и одсуство учесталих и строгих критика на његов рачун.

Послератна власт у Југославији није доследно процесуирала ратне злочине и злочине против човечности извршене за време фашистичке окупације. Уместо тога, режим је делимично наставио да чини злочине над недужним лицима, док су судови и тужилаштво били стављени у функцију учвршћивања диктатуре Комунистичке партије Југославије. У таквим околностима, исти прекршаји и кривична дела су код различитих лица третирани на потпуно другачије начине. Велики број људи је током 1945. године осуђен на смрт због вербалног деликта и сарадње са окупатором, док ниједан од римокатоличких бискупа није изведен пред суд због ових дела. Иако је за време рата спроводио кампању покатоличавање православних

42 Договор да Степинац након ослобођења живи под полицијском присмотром у свом родном селу Крашићу, а не у Загребу, од стране комуниста је коришћено као доказ да режим није потпуно капитулирао пред римокатоличком црквом, док је од стране католичких кругова ово тумачено као још један вид „мучеништва“ и „жртве“ загребачког надбискупа. Видети: ХДА, Досије Алојзија Степинца бр. 301681, Омот 51, Коментари клера о увјетном пуштању А. Степинца из КПД Лепоглава у Крашић, Омот 52, Боравак, дјеловање, посјети, здравствено стање и саслушање у Крашићу.

Срба у НДХ, ђаковачки бискуп Антун Акшамовић је, уместо оптужнице, стекао уважавање комунистичког режима. Повлашћени статус Акшамовића је касније додатно учвршћен због његових вербалних похвала на рачун Јосипа Броза. Још већа наклоњеност режима је у првим месецима после рата била указана и загребачком надбискупу Степинцу, али је она касније обустављена због његове неспремности на сарадњу и јавне критике комунистичких власти. Систематско подређивање кажњавања ратних злочина тренутним интересима Брозове власти, довело је до тога да је једина изречена пресуда за ратне злочине неком од римокатоличких бискупа у Хрватској након рата, фактички поништена одлуком о ослобађању Степинца из затвора крајем 1951. године.

ИЗВОРИ

- Државни архив Министарства спољних послова
– Политичка архива: Ватикан
- Архив Србије
– Безбедносно информативна агенција
- Архив Југославије
– 144, Савезна комисија за верска питања
- Војни архив
– Архива Независне Државе Хрватске
- Хрватски државни архив
– Досије Алојзија Степинца, Досије Антуна Акшамовића
- Архив Косова
– Досије „Призренски процес“

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов 2008: Смиља Аврамов. *Геноцид у Југославији: 1941-1945, 1991*. Београд: Академија за дипломатију и безбедност.
- Akmađža–Matijević 2006: Miroslav Akmađža–Margareta Matijević. „Odnos biskupa Antuna Akšamovića prema komunističkoj vlasti“. *Časopis za suvremenu povijest*, 38, 2, 433–456.
- Akmađža 2008: Akmađža, Miroslav. „Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti“. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 773–799.
- Akmađža–Batorek 2012: Miroslav Akmađža–Sladana Josipović Batorek. *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944–1960*, Slavonski brod – Đakovo: Hrvatski institute za povijest.
- Akmađža 2003: Miroslav Akmađža. „Uzroci prekidanja diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije“, *Croatica Christiana periodica*, vol. 27, 52, 171–202.
- Antifašistički vjesnik 1945: „Osnovana prva narodna vlada Hrvatske“, 14. 4. 1945, *Antifašistički vjesnik*, <https://antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/4/14/182/>
- Broz 1945: Josip Broz Tito. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe*. Zagreb: „Naprijed“.
- Bunjevac 2005: Stipan Bunjevac, „Biskup dr. Janko Šimrak (2). Historiografske krivotvorine o 'ustaškom biskupu'“, *Glas Koncila*, br. 17 (2005), 25
- Cvetković–Dević 2019: Srđan Cvetković–Nemanja Dević. *Ozna. Represija komunističkog režima u Srbiji 1944–1946. Dokumenti*, Beograd: Catena mundi.

- Cvetković 2014: Srđan Cvetković. *U ime naroda. Politička represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd: Evro Giunti.
- Diklić 2016: Momčilo Diklić. *Može li Alojzije Stepinac biti svetac?*, Beograd: Institut za evropske studije.
- Diklić 2006: Momčilo Diklić. *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1945–1990*. Beograd: Udruženje Srba iz Hrvatske.
- Diklić 2007: Momčilo Diklić. *Srbi u Hrvatskoj 1945–1991. Period potiranja nacionalnog identiteta*, Beograd: Institut za evropske studije.
- Димић 2022: Љубодраг Димић. „Геноцид над српским народом у Независној Држави Хрватској (1941 – 1945)“, *Найрегак*, III, бр. 2.
- Димић–Жутић 2017: Љубодраг Димић–Никола Жутић. *Алојзије Степинац – Држава, црква и надбискуп (1934–1941)*. Београд: Филип Вишњић.
- Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije*, Petrovgrad: Slobodna Vojvodina, 1944.
- Đilas 1985: Milovan Đilas. *Rise and fall*, London: Macmillan.
- Đoković 2021: Milosav Đoković. „Posete najviših jugoslovenskih državnika Svetoj stolici (1920 – 1944)“. *Zbornik radova*. Ur. Miloš Tubić, Milosav Đoković. *Beograd i Vatikan: segmenti diplomatske istorije*, Beograd: Beogradska nadbiskupija, 139–164.
- Живојиновић 2007: Драгољуб Живојиновић. *Ватикан, Католичка црква и југословенска власи 1941–1958*, Београд: Службени гласник.
- Жутић 1997: Никола Жутић. *Римокатоличка црква и хрватство*. Београд: Институт за савремену историју.
- Jandrić 2005: Berislav Jandrić. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. Komunistička partija Hrvatske 1945–1952*. Zagreb: Srednja Europa.
- Jerković 1993: Marko Jerković. „Školski vjeronauk u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata“, *Diacovensia: teološki prilozi*, br. 1, 92–107.
- Јевтић 1992: Атанасије Јевтић. *Српска црква у Другом светском рату: из Архива Св. Архиепископског Синода Српске Православне Цркве*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског.
- Јовић 2012: Саво Јовић. *Ујамничена црква: сипрадање свештениста Српске православне цркве од 1945. до 1985. године*, Нови Сад: Православна реч.
- Kalinić 1991: Pavle Kalinić. *Andrija Hebrang. Svjedoci govore*. Zagreb: Azur Journal.
- Качарић 2014: Нинослав Качарић. „Српска православна верска настава у Србији – историјат и перспективе“. *Испраживања у педагозији*, год. 4, бр. 2, 49–64.
- Koljanin 2011: Milan Koljanin. „Ideologija i politika uništenja Srba u NDH“. *Vojnoistorijski glasnik*, 1, 66–90.
- Koljanin 2019: Milan. „Preveravanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, u: *Pokrštavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. ur. Milan Radanović. Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 13–100.
- Manolić 2015: Josip Manolić. *Politika i domovina: moja borba za suverenu i socijalnu Hrvatsku*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Milatović 1952: Mile Milatović. *Slučaj Andrije Hebranga*, Beograd: Kultura.
- Мирковић 2016: Јован Мирковић. *Сипрадање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*. Београд: Свет књиге.
- Mitrović 1998: Momčilo Mitrović. „Tri ibeovca u Hrvatskoj 1950. godine“. *Tokovi istorije*, 1–4, 179–191.
- Mišina 2002: Veljko Đurić Mišina. *Srpska pravoslavna crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945. godine*. Veternik: Dijam – M – pres.
- Novak 1989: Viktor Novak. *Magnum Crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beograd: Nova knjiga.
- Previšić 2019: Martin Previšić. „Pad Stanka Opačića Čanice – od Korduna do logora i natrag“, *Istorija 20. veka*, 2, 177–194.
- Petranović 1963: Branko Petranović. „Aktivnosti rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946)“, *Istorija XX veka*, V, 263–313.

- Радић 1989: Радмила Радић. „Документи о односу народних власти и верских заједница у Југославији после Другог светског рата“, *Токови револуције*, бр. 1, 267–287.
- Radić 1995: Radmila Radić. *Verom protiv vere. Država i verske zajednice u Srbiji 1945–1953*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Radić 2000: „Država, Rimokatolička i Srpska pravoslavna crkva od 1945. do polovine 60-ih godina“. Zbornik radova. Priredili: Hans-Georg Fleck, Igor Graovac. *Dijalog povjesničara – istoričara* 2. Pečuh 19 – 21. studenoga 1999. Zagreb: Fridrich Naumann. 653–670.
- Радић 2002: Радмила Радић. *Држава и верске заједнице: 1945-1970*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Орачић 1989: Stanko Oračić Čanica. *Srbin u Hrvatskoj. Kazivanje kordunaškog seljaka, ratnika, ministra, osuđenika*. Beograd: Litera.
- Rupić 2008: Mate Rupić, ur. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946: dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska. Drugi dio*. Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Stojanović 2017: Aleksandar Stojanović. „A Beleaguered Church The Serbian Orthodox Church in the Independent State of Croatia (NDH) 1941–1945“, *Balkanica*, XLVIII, 269–287.
- Alexander 1979: Stella Alexander. *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge: University press.
- Todosijević 2016: Sanja Petrović Todosijević. „Socijalizam u školskoj klupi. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959“. Doktorska disertacija, Univerzitet Singidunum, Fakultet za medije i komunikacije.
- Тодосијевић 2018: Сања Петровић Тодосијевић. *Ойшећемо свеїлосїї бучном водоїагу. Реформа основношколскої сїстїема у Србїїу 1944–1959*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Sirotković 1975: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1944 (Od 10. svibnja do 31. prosinca)*. Ur. Hodimir Sirotković. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.
- Sirotković 1985: *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Zbornik dokumenata 1945 (Od 1. siječnja do 25. srpnja)*. Ur. Hodimir Sirotković. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.
- Horstenau 2007: Glez Fon Horstenau. *Između Hitlera i Pavelića (memoari kontroverznog generala)*, prev. Nikola Živković. Beograd: Nolit.
- Horvat–Štambuk 1946: *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*. Ur. Joža Horvat i Zdenko Štambuk. Zagreb: Štamparija Rožankowski.
- Џомић 2003: Велибор Џомић. *Сїпрагање Србске цркве од комунистїа*. Књ. 1–3. Цетиње: Свети-гора.

Igor Đ. VUKADINOVIĆ

PROSECUTING CRIMES OR ATTEMPTING COLLABORATION:
THE RELATIONSHIP OF THE COMMUNIST REGIME IN YUGOSLAVIA
WITH ROMAN CATHOLIC BISHOPS IN CROATIA 1945–1951

SUMMARY

The research aims to explore the nature of the relationship between the Communist regime and the Roman Catholic Church in Croatia after World War II. From the 1945 to the 1951, the Communist leadership sought to establish favourable relations with Roman Catholic bishops despite their clergy's involvement in Ustasha crimes. The Communists offered amnesty to the Church and its bishops, granting them more favourable treatment compared to other religious communities in

Yugoslavia. In exchange, the regime expected loyalty and minimal criticism from the bishops. The regime inconsistently prosecuted war crimes and crimes against humanity committed during the fascist occupation. While continuing to commit crimes against innocent people, the regime used courts and prosecutors to reinforce its dictatorship. Offenses were handled differently depending on the individual's stance. Bishops who showed loyalty to Tito's regime, such as Bishop Akšamović, were rewarded, whereas Archbishop Stepinac was sentenced for his criticism of the regime, despite being formally charged with supporting fascist authorities during the war.

Keywords: Roman Catholic Church, War crimes, Josip Broz Tito, Communist Party of Yugoslavia, Alojzije Stepinac.